

ZİYA OSMAN SABA'NIN ŞİİRLERİNDE DİN İÇERİKLİ UNSURLAR¹

RELIGIOUS ELEMENTS IN ZIYA OSMAN SABA'S POEMS

Hanife ÖZER*

Öz

İlk şiirlerini Servet-i Fünûn dergisinde yayımlayan, 1928 yılında *Yedi Meşale* grubu içinde gördüğümüz Ziya Osman Saba, şiirlerinde biyografik bilgilere yer veren şairlerimizden biri olarak kabul edilir. Nitekim onun şiirlerindeki temlere genel olarak bakıldığında hırslardan uzak, sıradan/olağan bir yaşantının hasretini çeken mütevazı ve mutedil bir karakterin yansımalarıyla karşılaşılır.

Buna göre; “geçmişin/çocukluk günlerinin özlemi, o günlerin geri gelmeyeceğinin bilinciyle içine düşülen melankolik atmosfer, bu atmosferden kurtulmanın ancak ev ve aile ortamında mümkün olabileceğine duyulan inanç ve buna yönelik derin arzu, arzulanı ulaşamayınca daima ve samimiyetle bağlı olduğu Allah’tan gelecek ölümü bekleme/dileme” şeklinde bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Şairin bütün bu tercihlerinin veya yönelişlerinin ise şiirinde bazı varlık ve kavramları daha fark edilir hâle getirmesi ve şiirin kelime kadrosu içinde önemli bir yer tutması elbette kaçınılmazdır.

Bu çalışmada Ziya Osman Saba’nın şiirlerinde kullandığı din içerikli söz varlıkları tespit edilerek bunların yüklendikleri işlevler ele alınmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde şairin şiiri hakkında kısa ve genel bilgiler verilmiştir. İnceleme kısmında Saba’nın şiirlerindeki dinsel unsurlar kullanım yoğunluğu bakımından tasnif edilmiş; “**dinsel varlıklar, dinsel mekânlar ve dinsel kavramlar / eylemler / nesnelere**” olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Sonuç kısmında Saba’nın kullandığı dinsel kavram

---

¹ Bu makale, 25-29 Eylül 2018 tarihinde Polonya’da gerçekleşen XIII. Büyük Türk Dili Kurultayı’nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-7547-3174

ve terimlerin hangi kültüre, medeniyete ait oldukları veya hangilerini temsil ettikleri, şairin bunları seçmesinde hangi etmenlerin rol oynadığı ve bütün bunların ışığında söz konusu unsurların Ziya Osman Saba'nın şiirindeki işlevleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Şiir, Din, Ziya Osman Saba, Dinsel varlık, Dinsel mekân, Dinsel kavram/terim.*

Abstract

Ziya Osman Saba, who published his first poems in Servet-i Fünûn magazine and was seen in a group called Yedi Meşale in 1928, is one of our poets who includes biographic information in his poems. Thus, when looking at the themes in his poems we come across a reflection of someone who is modest and moderate, longs for an ordinary/common life and far from ambition. According to this it is possible to say that a mood such as below can be seen: "Longing for past/childhood days, an melancholic atmosphere due to knowing that those days will not return, a belief that the only way to escape this atmosphere is possible in a home and family environment and the deep desire for this, when not able to reach the desired life wishing/waiting for death from Allah who the poet worships constantly and sincerely." Of course, it is inevitable that all of the poet's preferences and orientations make certain entities and concepts more noticeable in his poems and take an important place in the vocabulary of the poems.

In this study religious word entities in Ziya Osman Saba's poems have been identified and the functions they carry have been examined. At the entry part of the study a short and general information on Saba's poems have been provided. In the research section religious elements have been classified in terms of frequency of usage and analysed in 3 sections: religious entities, religious sites and religious concepts / activities / objects. In the final part following subjects have been discussed: which culture, civilisation the religious concepts and terms that Saba used belong to and represent; the factors that played a role in the selection process of the poet and the function of these elements in Ziya Osman Saba's poems in light of these.

Keywords: *Poem, Religion, Ziya Osman Saba, Religious entity, Religious site, Religious concept/term*

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda başlayıp Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren gerek Batı'da gerekse Türkiye'de gerçekleşen ekonomik ve siyasal gelişmeler, toplumları sosyal ve kültürel olarak da derinden etkilemiş, hayatın her cephesinde sarsıcı değişimler meydana getirmiştir.

Aklın ve bilimin, başka bir ifadeyle modernizm ideolojisinin insanlığa vaat ettiği mutluluk gerçekleşmemiş; tam tersi, bir tarafta geleneğin sarsılması, diğer tarafta savaşların tahribatıyla geleceğe yönelik ümitler sönmüş, büyük bir hayal kırıklığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu hayal kırıklığı edebiyata da yansımış, Batı’da 1920’lerden, Türkiye’de ise 1930’ardan itibaren edebiyatın klasik biçim ve içeriğinde birtakım değişiklikler ve yenilikler görülmeye başlanmıştır. Bu değişmelerin ve yeniliklerin başında ise yüksek insanî mevzuların ve klasik şiir şekillerinin terk edilip orta sınıfın meselelerinin edebiyata girmesi (Şahin, 2015: 306) gelmektedir. İşte orta sınıfın günlük iddiasız yaşantısını şiirlerinde, eserlerinde konu edinen sanatçılarımızdan biri de Ziya Osman Saba’dır.

Küçük yaşlardan itibaren edebiyata ilgi duyan, ilerleyen yıllarda hem şiir hem de nesir türlerinde kalem oynatan Ziya Osman Saba, *Yedi Meşale* grubuna dâhil olduktan sonra Yaşar Nabi, Sabri Esat gibi isimlerle bir arada bulunma ve dönemin edebiyat aktüalitesi içinde yer alma imkânı kazanmıştır. 7-8 sayı çıktıktan sonra kapanan *Meşale* dergisinin ardından *Milliyet* gazetesinin edebiyat sayfası ve *İçtihat* dergisine yazılar yazan Saba’nın, ilerleyen zamanlarda *Varlık*, *Ağaç*, *Yücel* dergilerinde de yazıları ve şiirleri yayımlanmıştır.

Ziya Osman Saba edebiyatımızda büyük sosyal olayların gür bir sesi değil; gündelik yaşamdaki küçük mutlulukların kendine özgü sesi olarak kabul edilir. Nitekim ev ve aile ilişkileri bakımından Tevfik Fikret’i, özellikle ilk dönem şiirlerindeki karamsarlık ve ölüme sığınma bakımından Necip Fazıl’ı hatırlatsa da; adı geçen iki isimden farklı ve kendine özgü bir şiiri vardır. Bu şiirin en belirgin duygusu ise “tevazudur.” Şiir dili bakımından sanatının ilk yıllarında Servet-i Fünûn etkisiyle yoğun tasvirlerin yer aldığı süslü bir üslubu tercih eden Saba, ilerleyen yıllarda sade ve konuşulan Türkçeye yönelmiştir. Yine önceleri hece ölçüsünü denemiş, kırklı yıllardan itibaren de şiirlerini serbest tarzda kaleme almıştır. Mustafa Miyasoğlu onun şiirini “küçük adamın ve orta halli vatandaşın günlük hayatından yola çıkarak çocukluk dünyasına özlemi, Tanrı ve ahiret düşüncesini ele alan” bir şiir olarak değerlendirir (Miyasoğlu, 1987: 7). Saba ile aralarında ruh yakınlığı olduğunu dile getiren Behçet Necatigil ise onu, hayatla ölümü iç içe yaşayan bir karakter olarak tarif eder. Necatigil’e göre Saba, hayatı boyunca ölümü, ahireti, Tanrı’yı kutsal bir emanet olarak taşımış, bu duygu da bazen açık bazen örtülü bir şekilde şiirlerine daima yansımıştır (Necatigil, 2006:118- 120). Saba ve şiiri ve şairliği hakkında değerlendirmelerde bulunan Mehmet Kaplan da onu, hayatın anlamını ve mutluluğunu yaşanan hayatın teferruatında arayan ve bulan; kendisini daima

ölüm ve Tanrı karşısında hissettiği için benliğinde gururu ve gösterişi yenen, tevazuu en yüksek rütbe sayan bir şair olarak tarif eder (Kaplan, 1996: 445–446)

Otuz yıllık sanat hayatında şiirlerini *Sebil ve Güvercinler*, *Geçen Zaman* adlı kitaplarında toplamış olan Saba'nın, ölümünden sonra da bizzat hazırladığı dosyadaki şiirleri Varlık Yayınevi tarafından *Nefes Almak* adıyla yayımlanmıştır. Adı geçen kitaplarında topladığı bütün şiirleri incelendiğinde ise “maziye hasret, aile bireylerine beslenen sevgi, fakir, düşkün insanlara duyulan merhamet, yaşam, ölüm ve Allah'a duyduğu katıksız sevgi ve bağlılığın” başlıca temlerini oluşturduğu görülür.

Şairin bütün şiirlerinin toplandığı son kitap olan *Cümlemiz*'de toplam olarak 153² şiiri yer almaktadır.³ Çalışmamızda söz konusu 153 şiiri taranmış, bu şiirlerdeki din içerikli kavram ve terimler tespit edilerek Saba'nın sanatındaki işlevleri irdelenmiştir.⁴

Tarih boyunca farklı bakış açılarıyla farklı tarifleri yapılan; “inancı, bağlanmayı, teslimiyeti” kapsayan içeriğiyle bireysel bir olgu olmanın yanında, aynı zamanda “Tanrı düşüncesine dayalı toplumsal bir kurum” olan din; insanlık tarihiyle koşut, insanla birlikte yaşayan ve sosyal, bireysel boyutları olan bir olgudur (Pazarlı, 1982: 31). Din sosyolojisinin kurucularından olan Emile Durkheim dini, ibadet ve itikatlardan oluşan ve kutsal bir varlığa bağlanan toplu bir sistem olarak tarif ederken; Kant, “insanın bütün vazifelerinde ilâhî emrin bilinmesi ve tanınması (aktaran Pazarlı, 1982: 29)” şeklinde tanımlar. İlahiyatçılara göre ise din, “ilahi bir kanun olup insanları maddi ve manevi hayatlarında hayırlı yola götüren inançlar manzumesidir (Hüseyin Peker'den aktaran Tural, 2001: 1).

Din, insan hayatının yanında insanın üretimi ve birikimi olan kültürel hayatın içinde de önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca insan; en güzel, en görkemli üretimlerini bağlı olduğu inanca, varlığa sunmak istemiş, bu uğurda güzel sanatların hemen her dalında; mimaride, resimde, edebiyatta ortaya koyduğu birçok eseri dinî motiflerle donatmıştır. Nitekim

² Mustafa Miyasoğlu 168 tane şiiri olduğunu kaydetmektedir.

³ Şiirlerden verilen örnekler *Cümlemiz* (Can Yayınları 2014 baskısı) adlı kitaptan alınmıştır.

⁴ Ölüm temini içeren unsurlar çalışmanın dışında tutulmuştur, zira söz konusu unsurlar Saba'nın şiirinde büyük bir yer kaplamakta, bu da makale hacminde planladığımız çalışmamızın boyutlarını hayli aşmaktadır. Saba'nın şiirlerindeki ölüm içerikli unsurlar bağımsız bir çalışmayı kapsayacak denli geniştir.

Türklerin İslam dinini kabulünden sonra din boyutu belirgin olan hat, tezhîp gibi sanatların yanında Klasik edebiyatımızda doğrudan din içerikli olan ve Allah’ın birliğinden, yüceliğinden söz eden tevhit, konusu Allah’a yakarış olan münacat; Halk edebiyatında ise ilâhî ve nefes gibi türlerin konularını din teşkil etmiştir (Tural 114). İşledikleri konular dolayısıyla bu türlerin söz varlıkları içinde dinsel unsurlar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tanzimat’tan sonraki Türk şiirinde de bazı değişmelerle, mesela kozmik unsurlar yardımıyla din konulu eserler verilmeye devam etmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında ise içerik olarak dini konu edinen şiirlerin şekil bakımından birtakım yeniliklerle kaleme alındıkları görülür. Mesela Cenap Şehabettin’in, Ali Ekrem’in münacatları bu şiirlere örnek verilebilecek niteliktedir. (Tural, 118)

Modern Türk şiirinde, şiirlerinin büyük bölümü din bağlamında okunan ve yorumlanan şairlerimizin başlıcaları ise Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç ve Ziya Osman Saba’dır. Mehmet Akif Ersoy şiirlerinde daha çok dinin toplumsal boyutunu konu etmiştir. Bununla birlikte “Gece,” “Hicran” ve “Secde” başlıklı şiirleri, dinî şiirin lirizmle buluşmasının en güzel örnekleri içinde yer alır (Tural, 2001: 133). Necip Fazıl Kısakürek de birçok dizesinin yanında “Anladım işi, sanat Allah’ı aramakmış; / Marifet bu, gerisi yalnız çelik çomakmış” (Kısakürek, 2006: 39) dizeleriyle sanata dinsel işlev yükleyen şairlerimizden biridir. Fazıl Hüsnü Dağlarca ise birçok şiirinde din temini şiirlerinde işleyen, “Allah ne kadar büyüktür / Ekinlere güneş verir çocuğum” (Dağlarca, 2018: 87) dizelerinin sahibi şairlerimizden biridir. Şiirlerinin odağına İslam coğrafyası ve İslam medeniyetini alması dolayısıyla Sezai Karakoç’un da din içerikli söz varlıklarını yoğun bir şekilde kullandığı görülür.

Saba’nın Şiirlerinde Din İçerikli Unsurlar

1. Dinsel varlıklar

Ziya Osman Saba’nın şiirinin kelime kadrosunda da din içerikli varlıkların önemli bir yer tuttuğu görülür. Bunların büyük bölümü de “Allah, Rab ve Tanrı” kelimeleridir. Nitekim şairin şiirlerinde Allah sözü 25 defa, Rab sözü 24, Tanrı sözü de 11 defa geçmektedir. Saba’nın şiirinde asıl dikkat çeken husus ise bu sözlerin çoğunun iyelik ekiyle kullanılmış olmasıdır. Sanatçının bütün şiirleri içinde toplam olarak 60 defa geçen Allah, Rab ve Tanrı sözlerinin 43 tanesi birinci tekil şahıs iyelik eklidir.

Saba'nın zihninde Allah; yüceliği ve kudretine rağmen korkutucu, yasaklayıcı, azap verici değil, genel itibarıyla sevgi ve şefkat kaynağı, güven duyulan bağışlayıcı bir varlıktır. Şiirlerinde “Allah, Rab ve Tanrı” sözlerini çoğu zaman sevgi, şükür, minnet, güven ve bağlılık/teslimiyet duygusuyla kullanan Saba, bu duygularla bir yandan Allah'ın yüceliğini, kudretini ve merhametini dile getirmeye, bir yandan da O'na olan samimi ve derin inancını, imanını ifade etmeye çalışmıştır. “Hayret, Mesut Olmak Vardır, Şu Güzel Gün, Hiçbir Şey, Manzara, Doymak...” başlıklı şiirlerinde her şeyin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın isteği doğrultusunda gerçekleştiğini idrak eden şairin, kâinata hayranlıkla bakarak Allah'ın kudretini ve yüceliğini duyumsadığına tanık olunur:

Şu güzel gün, şu çocuk, yanı başındaki anne / Sen koymuşsun, Allah'ım, her şeyi bu düzene! (Şu Güzel Gün, 124)

Allah'ım, bakıyorum, dal yeşil, gök mavi / Herkesin işi gücü, yeri yurdu, evi. Az başımı çevirsem, ötede mezarlık,/ Taş taş, selvi selvi (Manzara, 188)

“Allah, Rab, Tanrı” sözlerini bazı şiirlerinde ölümle, bazı şiirlerinde ise insanla bağlantılı bir şekilde kullanan şair, “Biz İnsanlar, Geç Kaldık, Rabbim Nihayet Sana” başlıklı şiirlerinde insanın hayatta ve ölüm sonrasında Allah karşısındaki konumunun olumsuz olduğunu düşünmektedir. Saba, “Rabbim Nihayet Sana” şiirinde kendisinin ve bütün insanların asıl vazifelerinin Allah'a iman ve itaat etmek olduğunu, ancak bunun, bu dünyada gerçekleşmediğini, bu yüzden dünyaya/insanlığa kin ve haset duygularının hâkim olduğunu ifade eder. Huzursuzluğun ve dünyaya yönelik karamsar bir bakışın belirgin olduğu bu şiirde, “insanlar için korkulu bir son olan ölümün, inanmış bir insanın bile teslimiyetini aşan bir şekilde arzulandığı (Tural, 2001: 154),” bütün kötülüklerin ölümle sona ereceği, ölümün âdeta sevilenlere (yakınlarına ve Allah'a) kavuşmak için bir müjde kabul edildiği sezilmektedir:

Rabbim, nihayet sana itaat edeceğiz. / Artık n e kin ne haset n e de yaşamak hırsı / Belki bir sabah vakti, belki gece yarısı / Artık nefes almayı bırakıp gideceğiz. / Ben artık korkmuyorum, her şeyde bir hikmet var, / Gecenin sonu seher, kışın sonunda bahar. / Belki de bir bahçeyi müjdeliyor şu duvar, / Birer ağaç

altında sevgilimiz, annemiz, / Gece değmemiş sema, dalga bilmeyen deniz, / En güzel, en bahtiyar, en aydınlık, en temiz / Ümitler içindeyim, çok şükür öleceğiz (Rabbim Nihayet Sana, 37).

Hayati Hökelekli; iman kavramının dini sahada sözlük anlamlarına uygun olarak “tasdik etmek, güvenmek, boyun eğmek” gibi anlamlar içerdiğini; itaat-teslimiyet ve güven-sevgi” bağlarından oluştuğunu kaydeder (Hökelekli, 2001: 156). Saba da şiirlerinde insanın bu dünyada başta ölüm olmak üzere birçok üzüntüyle, sıkıntıyla karşılaşabildiğine, ancak her şey gibi bunların da Allah’tan geldiğine, bu yüzden bütün bunlara isyan etmek değil, boyun eğmek gerektiğine inanmıştır. Allah’a iman ve itaatin göstergesi olan bu tutumuyla şair, “Cümlemiz, Bir Sokaktan Giderken, Kabul, Omuz Omuza, Eski Resimler” şiirlerinde Allah’ın şefaatinde de ümidini hiçbir zaman kesmediğini anlatmak istemektedir:

Yaşamak için dünyaya gelmişim, kabul. / Kabul, ellerimin beyazı, gözlerimin rengi, / Kadın, erkek, evli, bekar, dul, / Toprak üstünde yürümek: kabul. / Toprak altında çürümek: kabul. / Yaşamak her çeşidinden. . . Kem yüz, acı dil / Aç, sefil. / İnsanlara köle, / Allah’ a kul. / Ey, kıtalar, denizler, gök kubbe dolusu: / - Kabul, kabul, kabul! . . (Kabul, 156)

Şiirlerinde tabiatın düzeni, güzelliği ve işleyişine hayran olan, bu düzen ve işleyişin yaratıcısının kudret ve yüceliğini idrak eden, maddi ve manevi her şeyin O’na bağlı ve O’nun bilgi ve iradesiyle varlığını sürdürdüğünü gören, bundan dolayı da O’ndan gelen, gelebilecek olan acı ve tatlı her şeye boyun eğen Saba, Allah’ın adlarını en çok da O’na şükür ve minnet duygularını dile getirmek için kullanmıştır. “İyilik, Bir Sokaktan Giderken, Kavuşmalar, Bir Yer Bilirim, Evlilik” başlıklı şiirlerinde sahip olunanlar ve/veya olunamayanlar için Allah’a kalben secde eden şaire göre Allah, “İyilik” şiirinde görüldüğü üzere iyilik ve güzellik duygularının kaynağıdır:

Bir yol başlıyor gibi, ümitli, rahat./ Tanrım! Bu sabah içim senin eserin: / İyilik, teselliler, merhamet, şefkat / İçim de bir sabahın, o kadar serin

...

Ey bütün sevdiğim ve sen ey Tanrım! / Titrek elleri öpmek, kapanmak yere... (İyilik, 19).

Ziya Osman Saba, dünyaya, hayata genellikle kendi çevresinden bakan bir şair olarak bilinir. Bununla birlikte sayısı az da olsa bazı şiirlerinde ölüm sonrasının, ahiretin bilinmezliği, ölüm karşısında insanın durumu, hayatın anlamı ve bu hayat içinde insanın görev ve konumuyla ilgili birtakım soruların zihnini meşgul ettiği görülür. Şair, “Bilemiyorum” adlı şiirinde insan olarak hayattaki işlevinin ne olduğunu anlamaya çalışmakta; “Bir Ölünün

Arkasından” adlı şiirinde ölümün ve ahiret hayatının bilinmezliği karşısında sorular sormaktadır. Burada dikkat çeken husus ise sorularını entelektüel bir sorgulamaya tabi tutmayı Allah’a yöneltmesi ve cevapları da Allah’tan beklemesidir:

Nasıl öldü, ya Rabbim, nasıl öleceğiz? / Hangi sonsuz geceler, iklimler geçeceğiz (Bir Ölünün Arkasından, 26)

Saba’nın, “Allah, Rab, Tanrı” sözlerini bireysel ve/veya toplumsal herhangi bir soruna çare olması, haksızlıklara karşı yardım isteği için kullanıldığı da görülmektedir. Eserlerinde insanların sorunları karşısında duyarlılığını ve merhametini açıkça gördüğümüz Saba, “Akşam, Eller, Herkesin Evi İçin, İnsanlar Bu Güzel Günde...” başlıklı şiirlerinde toplumsal bir bakış ve duyarlılıkla “fakirler, garipler, mazlumlar” için Allah’a yalvarmanın yanında, Allah’ın onları gözeteceğine duyduğu inancı da dile getirmektedir:

Allah’ım! Şu sokakta birbirine sokulmuş, / Sıvası dökülmüş, kopmuş kaplaması, / Kulübesi, konağı, bodrum, tavan arası, / Her evin dumanı yükselir sana doğru. (Herkesin Evi İçin, 162)

***

Seyretmek, beşiğinde şu çocuk uykusunu / Acı gün göstermeden, dağıtmadan sürüyü / Ayırmadan, Allah’ım, anadan kuzusunu (Her Akşam Bu Odada, 94)

Evladı gitmiş ana, siyah yeldirmeli dul, / Son kalan eşyasını mezada veren yoksul. / Fakirin iç çekişi, zenginlerin usancı. / Gurbete düşmüş yolcu, yolcu bekleyen hancı / Şu anda yeraltına günahıyla / gömülen. / Büyük tımarhanede kahkahalarla gülen. / Ölü, ölü yıkayıcı, hasta, hastabakıcı, / Allah’ım, cümlemize acı! . . (Cümlemiz, 102)

Yansıttığı mütevazı ve mütevekkil karakteriyle çare arayan tüm insanlar için dua eden Saba, birkaç şiirinde de kendisi için Allah’a yakarmaktadır. Örneğin “Yeryüzünde” adlı şiirinde şairin dünyevî arzularını dile getirdiğine, bu arzularının gerçekleşmesi için Allah’a dua ettiğine tanık olunur. Şiirin bütünü göz önünde tutulduğunda ise Saba’nın gönlündeki mutluluk tablosunun; barış ve güven içindeki bir çevrede/ülkede sıcak ve huzurlu bir aile ortamı, kimseye muhtaç olmadan günlük hayatını sürdürmek şeklinde betimlendiği

söylenbilir. Bununla birlikte “Her Akşamki Yolumda” ve “Minareler” adlı şiirlerinde dünyevî olandan uzaklaşma eğilimi görülmekte, hatta tasavvufi bir hava hissedilmektedir. Bir cami avlusunun taşlarına uzanıp kâinatın sonsuz sükûnunu dinlemek isteyen şairin Allah’tan dileği, nefisini terbiye edebilmek ve dünyevi her şeyden vazgeçerek O’na daha yakın olmaktır:

Sana az daha yakın yaşamak için artık, / Rabbim, ben yalnız zeytin ve ekmek istiyorum (Her Akşamki Yolumda, 38)

Saba’nın şiirlerinde ikinci grubu teşkil eden din içerikli varlıkların sayısı birinci gruba, yani Allah sözüne oranla oldukça azdır (11 tane). Bunların bir kısmı (huri, müezzin, evliya vd.) İslam inancına/kültürüne bağlı iken bir kısmı (Pan, Buda, azize) İslam dışı inanışların/kültürlerin ürünleridir. Sadece iki tanesinin (kul, kurban) hemen bütün dinlerde/inanışlarda yer aldığı söylenebilir.

Şiirlerinde iki defa (Kurban, Her Akşamki Yolumda) ve Tanrı sözüyle birlikte geçen kul, Tanrı karşısında özelde kendisinin genelde ise insanın aczini dile getirir. Dünyaya ve yaşama karamsar, hatta umutsuz bir bakışın hâkim olduğu şiirlerde şairin, tükenmiş bir ruh haliyle Yaratıcıdan ölmeyi dilediği görülür. Tanrı sözünün üç defa geçtiği “Kurban” adlı şiirinde ise kendisini aciz bir varlık olarak tarif eden şair; tek vasfının kulluk olduğunu, dünyada iddiasız, müşkül, hatta zavallı bir yaşam sürdüğünü; fakat imanının bunu sorun etmediğini, asıl hayatın ahirette olduğunu ve derin bir imanla o kurtuluş gününü beklediğini ifade eder.

Saba’nın şiirlerinde yine din içerikli ve İslam terminolojisine ait bir başka kelime de ahiret hayatının, hatta cennetin çağrıştırıldığı “Gün” şiirinde geçen huridir. Şiirde imanın, inancın ve cennet düşüncesinin yarattığı coşkunun yanında dünyaya ve yaşamaya yönelik kötümserlik de kendisini hissettirmektedir.

Din içerikli müezzin kelimesi ise “Akşam” başlıklı şiirde, tenasüp sanatı içinde Allah, minare kelimeleriyle ve ezan, yakarış göndermesiyle birlikte kullanılmıştır. Şairin diğer şiirlerinde de olduğu gibi sükûnetin hâkim olduğu bir atmosferinin canlandırıldığı şiirde öznenin yalnızlığı da dikkat çekmektedir:

“Bir minare boyunca girerek yer dibine / Hangi müezzin bu akşam Allah’ a hay kıracak? / Bugün her şey mi sustu, yoksa ben miyim sağır? / Bir saat vursa bari zamanı ağır ağır (Akşam, 85).”

“Ninni” ve “Açmak İstersen Eğer” başlıklı şiirlerde karşımıza çıkan azize kelimesi de benzer dizelerde ve İslam dışı bir resmi çağrıdır şekilde kullanılmıştır: *“Bir an gözlerime bak ve uzak ellerini, Sen, azizeler gibi saçlarında bir hale”* (Açmak İstersen Eğer, 66). Yine İslam dışı inanışları karşılayan “Buda ve Pan” kelimelerinin de birer defa kullanıldığı görülmektedir. Şairin 1928 yılında yayımladığı ancak kitaplarına almadığı “Yarasalar” adlı şiirinde *“Bir yangın, ufuklara son alevini döktü; / Artık eriyen güneş sanki altın bir Buda dizesinde”* okunan Buda kelimesi, Budist öğretilerden daha çok Mecusi inanışının/geleneğinin atmosferini canlandıran bir benzetme ögesi olarak kullanılmıştır. Mitolojik bir varlık olan Pan ise 1943 yılında yazdığı “Yaz Öğlesi” adlı şiirde, adeta serap atmosferi içinde geçmektedir. Şairin kullandığı İslam dışı dinsel unsurların çoğunun 1928 yılında çeşitli dergilerde yayımladığı ancak kitaplarına almadığı ilk dönem şiirlerinde geçmesi dikkat çekmektedir.

2. Dinsel mekânlar:

Mekân, klasik anlamda “yaşantının bilinen ya da bilinebilir sahası” olması dolayısıyla sosyal ve psikolojik bir işleve sahiptir. Sosyal açıdan toplumsal hayatın devamlılığının somut işaretleri olmakla birlikte yine toplumsal hayatın içinde meydana gelen birtakım değişim ve dönüşümlerin izlerini taşır ve yansıtır. Bireysel açıdan ise kişinin dış dünyayla ilişkisinin önemli öğelerinden biridir. Bu bakımdan da kişinin iç dünyasını olumlu ya da olumsuz etkileyebilen bir olgudur.

Gerçek dünyada olduğu gibi “olayların akışı, zamanın somutlaşması/tarihselleşmesi, kişilerin hayatla ilişkisi” bakımından anlatı dünyasında da temel unsurlardan biri olan mekân, şiir sanatında da önemli bir öge sayılmaktadır. Birçok şair, kimi zaman hayali kimi zaman gerçek “yaşanılan/yaşanılmış yer, ait olunan yer, kaçılan yer, yabancılaşılan yer, varılmak istenen, hayali kurulan yer vb.” işlevleriyle mekânı sosyal ve/veya bireysel boyutlarıyla dizelerine taşımıştır. Kapalı-açık, özel-genel, dar-geniş vb. tasniflerle irdelenen mekân olgusu, Ziya Osman Saba’nın şiirlerinde genellikle otobiyografisiyle ilintili olarak yer almış, hatta şair, Bachelard’ın tanımıyla insanın ilk evreni sayılan ve dış güçlere karşı savunma (Bachelard: 2008: 77) mekânı olan “ev/lerin şairi” olarak kabul edilmiştir. Onun bu yönünde Mehmet

Narlı’nın işaret ettiği gibi çocukluğun, ailenin ve onu bir arada tutan evin, başta annesinin olmak üzere ölümle erken tanışmasının, çocukluk yıllarının sıkıntı ve yalnızlık içinde geçmesinin etkisi elbette önemlidir (Narlı, 2014: 119-120). Bununla birlikte sınırlı da olsa toplumsal nitelikteki mekânlar da farklı işlevleriyle onun şiirlerinde okunabilmektedir. Bunlar, din ile bağlantısı olan (çoğu İslam dinine aittir) genel mekânlar “cami, minare, manastır, mabet, türbe, ahiret, cennet kapıları;” özel olanlar ise “Yeni Cami ve Eyüp Sultan’dır.”

Cami kelimesi ölüm ve yalnızlık duygusunun belirgin olduğu “Her Akşamki Yolumda” şiirinde isim verilmeden; fakat İstanbul camilerinden olduğu belirtilerek kullanılmıştır: “*Bu akşam, artık seni anmayan İstanbul’un / Bomboş bir camiinde uyumak istiyorum* (Her Akşamki Yolumda, 38).”

Minareler ise bu kategoride en çok karşılaşılan din içerikli mekânlardır. “Minareler, Sabah, Bir Sakin Öğle Vakti, Akşam, İstanbul” başlıklı şiirlerinde toplam olarak yedi defa (bir tanesi ikileme olarak kullanılmıştır) karşımıza çıkan bu mekânlar, her ne kadar caminin bir parçası olsa da şiirlerde yüklendikleri işlev veya anlam dolayısıyla müstakil olarak değerlendirilebilecek öğelerdir. Bu mekânların, bazı şiirlerinde şairde uyandırdığı duygularla bazı şiirlerinde ise şehrin (İstanbul’un) kimliğini yansıtmaya işlevleriyle kullanıldıkları görülür. Mesela “Minareler” başlıklı şiir, sanatçının duygu yoğunluğunu vermesi açısından önemlidir:

Farkım yok artık benim deli bir peygamberden. / Bütün hayvanlar gibi ben de çırılçıplığım. / Rabbim, seni son defa ben selamlayacağım, / On iki şerefeli uzun minarelerden (Minareler,45).

İslam dışı bir kelime olan Manastır, Saba’nın kitaplarına almadığı aynı başlığı taşıyan ve bütünüyle bir manastır betimlemesini içeren şiirinde yer almaktadır. Tedirgin bir ruh halinin ve tekinsiz bir atmosferin sezildiği şiirde manastır ve onun bir parçası olan çan, sözü edilen atmosfere rağmen yaşayanlar için ümit vaat eden bir mekân ve nesne olarak yansıtılmıştır. Mabet kelimesi de Saba’nın bir şiirinde gerçek anlamıyla, bir şiirinde ise mecaz anlamıyla iki defa geçmektedir. Kelime, kişileştirme sanatına başvurulmuş her canlının Allah tarafından yaratılması ve bu sebeple kutsal bir nitelik taşımasının anlatıldığı “Kurbağalar” başlıklı şiirde benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. “Eski Odalar” başlıklı şiirde ise mabet kelimesinin, şairin geçmiş yaşamının bir dönemini geçirdiği evinin odasının, onun için taşıdığı değeri ifade etmek amacıyla kullanıldığı görülür.

Din içerikli soyut bir mekân olan ahiret ise “Ahret” ve “Toprağım” şiirlerinde karşımıza çıkar. “Ahret” şiirinde şair, dünyanın ağır yükünden yorgun düştüğünü, bu yükü ölümler üstünden atabileceğini, başka bir deyişle ölümler huzura ve sevdiklerine kavuşabileceğini dile getirmektedir. Kelimenin geçtiği bir başka şiir de “Toprağım”dır. Adı geçen şiirde de yine ölüm arzusu ve ölmüş sevdiklerine kavuşma isteği dile getirilmektedir.

Şiirlerinde dinin sanatsal boyutuna (mimarisine, edebiyatına vd.) çok az yer veren Ziya Osman Saba, bütün şiirleri içinde sadece birkaç gerçek dinsel mekândan söz etmektedir. Bunlar Yeni Cami, Eyüp Camii ve Kâbe’dir. Saba, İstanbul’un mimari şaheserlerinden biri olan Yeni Camii, İstanbul’u ve İstanbul halkının günlük yaşantısını toplumsal bir bakış açısıyla betimlediği “Garip İstanbul’unun Türküsü” adlı şiirinde karşımıza çıkarmaktadır. İstanbul’un fakir semtlerinin ve buralarda yaşayanların dramatik hayatlarının betimlendiği şiirde hüznün duygusu hâkimdir:

Garip İstanbul’unun türküsü / Topkapılısı, Karagümbrüklüsü, Eyüplüsü. / Fakir fukarası, dulu, yetimi, / Gariplerin türküsü ... / Oturmuş Yeni Cami merdivenine, / “Yeni Hayat” satan ak saçlı nine. / Bir duvar dibinde el açar kimi, / Yalvarışı ninni olur dudağında, / Bir anadır: çocuğu kucağında (Garip İstanbul’unun Türküsü, 152).

1941 yılında yazdığı “Toprağım” adlı şiirinde ise Eyüp Sultan hem semt olarak hem de cami olarak yer almaktadır. Hayatın ve ölümün iç içe olduğu bu mekân, şairin sevdiklerini hatırlama, onlara duyduğu özlemi dile getirme işlevini yüklenmiştir. Eyüp Sultan adı Saba’nın şiirinde ikinci defa olarak 1952 tarihinde yayımladığı “İstanbul” başlıklı şiirinde karşımıza çıkar. İstanbul’un çeşitli semtlerinin kendilerine ve şaire özgü içerdiği anlamlarla dizelere döküldüğü şiirde Eyüp Sultan, “çocukluk, anne ve hatıralar” eşliğinde canlanan bir mekân konumundadır. “Adak” şiirinde geçen Kâbe ve türbe ise şairin aşkını ve sevgisini ifade etmek amacıyla mecaz olarak kullandığı kelimelerdir.

3. Dinsel Kavramlar; Eylemler; Nesnelere:

a) Kavramlar

Ziya Osman Saba’nın şiirlerinde dinî göndermeler içeren kavramlar olarak “günah, merhamet, hikmet, yokluk, nur, bayram, kandil, ramazan, mübarek, mukaddes, alınyazısı,

kısmet, kader, ilahi, Fatiha, tevekkül, yokluk, ecel” kelimelerini kaydetmek mümkündür. Bunların yanında “hakkını helal etmek, alın yazısı” kelime grupları ile birleşik yapı “Allahaismarladık” sözü de Saba’nın şiirlerindeki dinsel anlamlı söz varlıkları olarak belirtilebilir. Sıraladığımız kavram ve sözlere dikkat edildiğinde ise şairin genellikle olumlu çağrışımlar uyandıran söz varlıklarına ağırlık verdiği görülmektedir.

Nitekim bütün şiirleri içinde beş defa kullandığı “nur” kelimesi, insan yüzü ve gün ışığına ilave olarak “Ninni” şiirinde okuduğumuz “*Şimdi semalardan nur yağıyor deste deste* (Ninni, 181).” dizesinde dinsel bir çağrışım yaratmaktadır. Saba’nın, “bayram, Ramazan, kandil” kelimeleriyle dinsel kavramlara yer verdiği bir başka şiiri de “Bir Ölünün Dedikleri” başlığını taşır. Kendi cenazesi ve hayattayken sürdürdüğü yaşam tarzı hakkında bilgiler içeren bu şiirde anlatıcının yaşamında kandil, bayram gibi dini günlerin hem anlamlı ve değerli olduğu hem de geleneklere bağlı kalınarak kutlandığı anlaşılmaktadır. Bayram kelimesi, “Eski Resimler” şiirinde Saba’nın geçmiş güzel günlerinin hatırası içinde yer alırken “Dilek” şiirinde bütün insanların, şairin geçmiş günlerinde yaşadığı bayram sevincine kavuşması dileği vardır. Bu şiirin, şairin insan sevgisini yansıtması ve bayram kelimesiyle mutluluk kelimesinin koştur algılaması dikkat çekmektedir. 1928 tarihinde yayımladığı, ancak kitaplarına almadığı “Eski Odalarda” başlıklı şiirinde ise Saba, geçmiş güzel günlerin izlerinin arandığı odalarda, Necip Fazıl’ın “Otel Odaları” şiirini hatırlatırcasına tekinsiz bir atmosferi canlandırmaktadır. Şiirde Fatihalar kelimesi dolayısıyla betimlenen odalarda bir zamanlar geleneksel yaşamın sürdürdüğü sezilenirken bugün, sükût örtüsü o Fatihaları duyulmaz hâle getirmiştir.

Şairin şiirleri içinde bir defa kullandığı, toplumsal iletiler taşımasının yanında halk söyleyişinin bir örneği olan din kardeşi tamlaması, “İnsan” başlıklı şiirde “*Komşu, hemşeri, yurttaş, din kardeşi, / Bir büyük taburda el ele vermiş: eşi* (İnsan, 158).” dizelerinde yerel bir bakış açısıyla dile getirilmiştir. Benzer iletiler içeren ve “İnsanlar Bu Güzel Günde” şiirinde geçen “mazlumun ahı” ve “yetim hakkı” tamlamalarıyla da insanoğlunun dünyayı savaşa, şiddetle, yaptığı haksızlıklarla acının merkezi hâline getirdiğini ifade ederek zayıfın, güçsüzün çaresizliğini betimlemiştir. Alın yazısı, kısmet (Kim Bilir), kader kelimeleriyle de insan ömrünün her şeye rağmen kısalığını, yaşantısı üzerindeki iradesinin sınırlılığını ve geleceğinin bilinmezliğini dile getirir. Hâlihazırdan duyduğu ıstırapı, geçmişe duyduğu özlemi ve geleceğe dair umutsuzluğunu anlattığı “Yaşamak Bundan Sonra” şiirinde ise Saba, hayata ve dünyaya, yine halk söyleyişinden “hakkını helal et” sözüyle veda etmektedir.

Saba'nın şiirlerinde dinsel terim veya kavramlar bakımından kaydedilebilecek bir başka kelime de "Uyku" şiirinde "Ağlayan bir göz gibi bakıştı ıslak camlar; / Aciz bir tevekkülle çöken ihtiyar damlar / Tutmaya başladılar bu akşamın yasını (Uyku, 187)." dizelerinde yer verdiği "tevekkül" kelimesidir. Şair, bu kelimeyle eşyaya yüklenen aciziyeti betimlemiştir. "Adak" ve "Kurbağalar" başlıklı şiirlerinde ise "ilâhî, mukaddes, mübarek" kelimelerini dinsel anlamlarından uzaklaştırarak değerli ve vazgeçilmez olan varlıkları ifade etmek için kullanan Saba; mübarek kelimesini ekmek anlamında, mukaddes kelimesini sevgiliyi, ilâhî kelimesini ise tabiatın seslerini tarif için kullanılmıştır.

b) Nesnelere

Saba'nın şiirlerinde doğrudan bir dinin ifadesi olan varlıkların oldukça yaygın kullanıldığı, yine bir herhangi bir din veya inanışı ifade eden kavram ve terimlerin aynı içerikteki varlıklara oranla daha az olsa da sıklıkla kullanıldığı, hatta bu unsurların onun bazı şiirlerinin temini belirlediği görülür. Buna karşın bütün şiirleri içinde herhangi bir inancı, inanışı gösteren, hatırlatan yahut çağrıştıran nesnelere, eşyaların sayısı oldukça azdır. Nitekim söz konusu unsurları "seccade, tespih, namaz başörtüsü, Pan'ın çaldığı kaval/flüt (sirinks) ve çan" şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlardan çan dört defa, diğerleri ise birer defa karşımıza çıkmaktadır. Sanatçının, "Bir Oda Bir Saat Sesi" adlı şiirinde yer verdiği ve annesinin ibadet ederken kullandığı "seccade, namaz başörtüsü ve tespih" İslâm inancını yansıtırken gayrimüslim inancın nesnesi / eşyası olan çan, "Şehrin Üstünde Yükselen Ay" ve "Akşam" ile kitaplarına almadığı "Dağ Üstündeki Manastır" ve "Yerin Dibi" şiirlerinde beş defa karşımıza çıkar. Bunlardan "Yerin Dibi" şiirinde dinsel anlamının dışında kullanılırken diğer üç şiirde dinsel bağlamda kullanılmıştır. Örneğin 1928 yılında yayımladığı ve karamsar bir ruh halinden Allah'ın merhametine olan inançla sıyrılarak hafifleyen bir ruh halinin betimlendiği "Şehrin Üstünden Yükselen Ay" başlıklı şiirde çan, teşhis sanatıyla gecenin sessizliğinde boğulan dinsel bir nesne olarak kullanılmıştır:

Şimdi yükselen ayı aç köpekler selamlar, / Kaldırım taşlarına uzanır bir derbeder.

Boğulan bir çan gibi diner bütün sedalar (Şehrin Üstünden Yükselen Ay, 47)

c) Eylemler

Saba’nın şiirlerinde geçen din içerikli eylemler ise daha çok İslam inancına (diğer inançlara da bağlanabilir) bağlanabilecek sözlerdir. Dizelerine taşıdığı “şükretmek (2 defa), yaratmak, itaat etmek, ezan (2 defa), namaz (3 defa), dua, yeniden uyanmak” kelime ve kelime gruplarını dinsel içerikli eylemler olarak belirlemek mümkündür. Yine söz konusu eylemlerin hemen hepsinin İslâm inancı ve geleneği içinde kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

Şair, sevdiklerine, özellikle ölmüş olanlara duyduğu özlemle geçmişe, hatta ölüme sığınma isteğini dile getirdiği “Toprağım” şiirinde, akşam ezanı vaktinde bir yanda ölmüşleri, bir yanda kalanları arasında ölümü düşünmekte ve Eyüp Sultan Camii avlusundaki musalla taşında bir namaz da kendisinin yatacağını tasavvur etmektedir. “Bu Sakin Öğle Vakti” adlı şiirde geçen ezan kelimesi de yine “Toprağım”da olduğu gibi geçmişini ve sevdiklerini hatırlatan bir eylemdir ve dinsel içeriğinden çok geleneksel bir öge olarak verilmektedir.

1938 yılında yayımladığı “Ne Dertler Çektin Başım” adlı şiirinde ise dünya hayatında yaşadığı acıları, kendisinin ne denli yıpratıldığını dile getiren Saba, söz konusu şiirinde hayattan yeni bir şans beklemekte, böylece eskiden maruz kaldıklarının yol açtığı tahribatları tedavi etmeyi arzulamaktadır. Şiirde “uyanmak” sözüyle ruh göçü (reenkarnasyon) düşüncesinden ziyade ahiret hayatında dünyadaki adaletsizliklerin karşılığının görüleceği düşüncesi sezilmektedir.

Din içerikli unsurlardan dua kelimesini “Günün Ölümü” ve “Herkesin Evi İçin” şiirlerinde olmak üzere sadece iki defa kullanan Saba, hayattan beklentilerinin yanında insan sevgisi ve toplumsal duyarlılığını betimleyen “Herkesin Evi İçin” şiirinde, ölmüş annesinin duasındaki safiyeti dile getirmektedir:

“Dirlik düzen, sağlık, / İç rahatlığı, gönül huzuru, Bir çift küçük odası, avuç içi sofası / Üzerinden eksik olmasın / Ölmüş anamın duası, Doğacak çocukların uğuru... (Herkesin Evi İçin, 162)

SONUÇ

Ziya Osman Saba’nın şiirlerindeki din içerikli unsurları ele aldığımız ve söz konusu unsurları “dinsel varlıklar; dinsel mekânlar; dinsel kavram, nesne ve eylemler” ara başlıklarında incelediğimiz bu çalışmamızda vardığımız yargıları şu sıralamak mümkündür:

Şairin bütün şiirlerinin toplandığı *Cümlemiz* kitabında yer alan (daha önceki kitaplarına almadığı şiirler de dâhil olmak üzere) 153 şiirde din içerikli unsurlar olarak dinsel varlıkların, özellikle “Allah, Rab ve Tanrı” sözlerinin oldukça yoğun geçtiği görülmüştür. Bu sözlerin çoğu şiirde iyelik ekiyle ve sahiplenme/ait olma anlamıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Şairin söz konusu gramatikal tercihinde Allah’a duyduğu yakınlık, güven ve teslimiyetin etkisinin önemli olduğu düşünülebilir.

Allah dışındaki dinsel varlıklara ise çok az yer verdiğine tanık olunmaktadır, herhangi bir peygamber ismiyle ya da kutsal kitapla karşılaşmamakta, İslam tarihine dair de herhangi bir varlığa yer vermediği görülmektedir. Büyük bölümü tek kelime, az sayıda da kelime grubuyla karşımıza çıkan söz konusu unsurların çoğunun gerçek anlamıyla kullanıldığı, sadece birkaç tanesinin mecaz anlam taşıdığı okunmuştur.

Eserlerinde Allah’a sevgi, minnet ve güven duygusuyla yaklaşan Saba’nın, birçok şiirinde Allah’ın kudretini vurgulamasına rağmen korkuya kapılmadığı, tam tersine “*Sen, bana en son kalan, ben senin en son kulun*” diyerek O’nu “tek kurtarıcı, son sığınak” olarak duyumsadığı söylenebilir.

Saba, -şiirlerinden yansıdığı üzere- dinî inancı kuvvetli bir şairdir ve İstanbul gibi başta İslam olmak üzere çeşitli dinleri temsil eden mekânların ve sembollerin zengin olduğu bir şehirde yaşamıştır. Bununla birlikte onun şiirlerinde söz konusu unsurlara çok az yer verdiği görülmektedir. Mesela din duygusunun paylaşıldığı ve yoğunlaştığı, üstelik estetik bakımdan şair duyarlılığını harekete geçirebilecek denli güzel olan İstanbul’un camilerinden (Eyüp Sultan ve Yeni Cami) sadece iki defa bahsetmiştir. Şairin bu yönelişi kalabalıktan kaçmasına, yalnızlığı bir kader gibi benimsemesine bağlanabilir.

Din içerikli kavram, nesne ve eylemlerde de dinsel mekânlarda görülen durumla karşılaşılır. Bu gruptaki unsurların sayısı da hayli azdır, daha önemli olan ise mesela dinsel nesne/eşya ve eylemlerin hemen hepsi şairin dışındaki kişilere –annesine- yahut mekânlara, inanışlara aittir. Saba ile doğrudan ilişkili olarak Allah’ın isteği, dinin gereği olan ibadete yönelik herhangi bir eşya ve eylemle karşılaşılmamıştır. Allah’a bu kadar yakın duran, kelime kadrosunda sık sık O’na başvuran Saba’nın, şiirlerindeki bu tercihinin de yine içe kapanıklığına ve dinin bu boyutlarını mahrem kabul etmesine yorulabilir.

Bütün bu veriler ışığında Ziya Osman Saba’nın şiirlerinde yer alan din içerikli unsurların, özellikle “Allah, Rab ve Tanrı” sözlerinin saf bir sevgiden kaynaklandığını, bu sevginin dinin felsefi ve dünyevî başka boyutlarına kapalı olduğunu, derin bir dinsel probleme yol açmadığını, bu bakımdan da şiirlerinin dinsel şiirler olmadığını söylemek mümkündür. Şairin bu unsurları “sevdiklerinin kaybı, onlara duyulan özlem, yalnızlık, özlem ve yalnızlığın çaresi olarak ölme arzusunun ve salt Allah sevgisiyle yüce bir varlığa bağlanma ihtiyacının” belirlediği kaydedilebilir.

KAYNAKÇA

BACHELARD, Gaston; *Uzamanın Poetikası*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü; *Çocuk ve Allah*, İstanbul, 2018.

HÖKELEKLİ, Hayati; *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.

KAPLAN, Mehmet; *Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2006.

MİYASOĞLU, Mustafa; *Ziya Osman Saba*, MEB Yayınları, Ankara, 1987.

NARLI, Mehmet, *Şiir ve Mekân*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

NECATİGİL, Behçet; *Düzyazılar I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

PAZARLI, Osman; *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

SABA, Ziya Osman; *Cümlemiz*, Can Yayınları, İstanbul, 2014.

ŞAHİN, İbrahim; "Kayıp Zamanın Süsleri: Biyografi ve Tahkiye Arasında Ziya Osman Saba'nı Hikâyeleri," *Dört Kıtada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, Hâkim Yayınları, Ankara, 2015.

TURAL, Şecaattin; "Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Din Duygusu," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2001.